

## Eindrapportage: `De school die je voedt`



## Inleiding

Gevarieerd en gezond eten is belangrijk, maar ook de wijze waarop ons voedsel wordt verbouwd en gemaakt krijgt een steeds prominentere rol in de verduurzaming van onze samenleving. In dat kader hebben Nordwin College, The Natural Step en het IVN de handen ineen geslagen voor het project 'School die je voedt'. Een gezamenlijk project dat zich richt op het ontwikkelen van een schoolmodel waarin jongeren, medewerkers en de omgeving elkaar 'voeden' met ideeën voor een duurzame, gezonde en gevarieerde voedselvoorziening. Uitgangspunt is om het model zo vorm te geven dat producten uit schooltuinen, kassen of uit de directe omgeving worden gebruikt in de kantine van school en voor bepaalde lessen.

Het project maakt onderdeel uit van het 'Ecoschools programma' en levert een belangrijke bijdrage om te komen tot borging van duurzaamheid en gezonde voeding in organisaties. Na afloop van het project hebben de inspanningen in ieder geval geleid tot een gezond en duurzaam kantine aanbod met het 'Gezonde School Certificaat' van het Voedingscentrum. Zijn op elke locatie van het Nordwin College structurele samenwerkingsverbanden ontstaan met externe partners zoals buurtbewoners, gemeenten, andere eetbare initiatieven, etc. en zijn de jongeren die meedoen zich bewust geworden van het belang van een groene, gezonde kantine. Het project is eveneens een casestudy om andere partijen te inspireren, zodat de bevindingen breed worden gedeeld.

## Projectbeschrijving

Elke locatie heeft in de afgelopen twee jaar al grote stappen gemaakt waar het de kantine betreft. Deze stappen zijn genomen vanuit de eerder genoemde passie en vakmanschap van de verschillende docenten. Daardoor is er ruim ervaring opgedaan over wat wel en wat niet werkt. Deze ervaring is ook uitgewisseld, maar heeft nog niet geleid tot een structureel kantine beleid. De moeilijkheid zit in:

1. Het op gelijkwaardig niveau betrekken van jongeren bij het samenstellen van een gezond en duurzaam kantine aanbod, waardoor zij blijvend betrokken zijn bij wat op school wordt geteeld, verwerkt en gegeten (en niet in de pauze en masse naar de dichtstbijzijnde supermarkt rennen).
2. Het op niveau houden van de school moestuinen / kassencomplexen.
3. Het structureel en geregeld aanbieden van gezonde maaltijden/snacks.

Met het project 'De school die je voedt' gaan we voor deze drie problemen een oplossing zoeken.

Voor een succesvolle aanpak hiervan is commitment van de schoolleiding, docenten en Ecoteams<sup>1</sup> gerealiseerd tijdens de startbijeenkomst op 17 februari 2015.

Het toekomstbeeld is een school met een gezonde, gezellige en groene schoolkantine, waar duurzame producten worden aangeboden die zoveel mogelijk uit de eigen leeromgeving komen (buitenruimte, kassen en dierenverblijven). Aan de teelt, verwerking en het aanbieden van deze hapjes en maaltijden wordt gewerkt door leerlingen en docenten vanuit het curriculum, maar ook door externe partners van andere instellingen en uit de sociale omgeving van de school.

---

<sup>1</sup> Op elke Nordwin-vestiging is een Ecoteam actief. Dit zijn actieve groepen bestaande uit leerlingen, docenten onderwijsondersteunend personeel en management die werken aan verduurzaming van het Nordwin-college.

Met leerlingen, docenten, partners en de schoolomgeving is er stap voor stap gewerkt om de doelstellingen van `De school die je voedt` te realiseren. Elk schooljaar zijn er stappen gezet die het einddoel dichterbij brengen.

Tot aan de zomervakantie 2015 zijn de makkelijk te realiseren doelen verwezenlijkt zoals: relaties aangaan met partijen in de schoolomgeving, verbouwen van voedsel waar dat op korte termijn ingepast kan worden binnen de lessen, kortlopende ludieke acties met voedsel op school, afzet van voedsel realiseren buiten de school, inzet van studenten bij stadslandbouw initiatieven in de regio, plannen voor aanpassen van schoolterrein op de locaties van Nordwin College in Leeuwarden en Heerenveen en leer/werktrajecten opzetten voor langdurig werklozen. Deze personen ondersteunen bij het verbouwen van voedsel op het schoolterrein. Dit is in Leeuwarden gerealiseerd en zijn er in overleg met de gemeente Súdwest-Fryslân en stichting Dorpslandbouw plannen om dit ook te realiseren op de Locatie van Nordwin College in Sneek. Hier ook in samenwerking met Friese Poort. Start van dit traject is schooljaar 2016/2017.

De projectaanpak wordt gebaseerd op The Natural Step, een methodiek die al 25 jaar wereldwijd wordt gebruikt om de meest ambitieuze duurzaamheidsdoelstellingen te realiseren.



Niet meer en sneller stoffen uit de aarde in het milieu brengen dan de natuur kan verwerken;



Niet meer en sneller chemische stoffen in het milieu brengen dan de natuur kan verwerken;



De natuur niet sneller afbreken dan de tijd die nodig is om te herstellen



Geen dingen doen waardoor we mensen beperken in het vervullen van hun basisbehoeften.

*1 De vier duurzaamheidsprincipes of 'spelregels' van The Natural Step*

**Aan het eind van het DuurzaamDoor jaar, dat loopt van januari 2015 tot januari 2016, hebben we de volgende punten gerealiseerd:**

- We ontwikkelen met de verschillende betrokkenen (i.e. leerlingen, conciërge, management, ouders, docenten) binnen de school een scherpere visie op wat een groene, gezonde Nordwin-kantine is d.m.v. de aanpak van The Natural Step.
- We hebben met de jongeren samen een gezond en duurzaam kantine aanbod gerealiseerd, dat het Gezonde School certificaat van het Voedingscentrum draagt.
- Minimaal 10% van het aanbod komt van eigen schoolbodem en minimaal 10% van het aanbod bestaat uit streekproducten (overige producten zijn zoveel mogelijk biologisch en/of fair trade).
- Er zijn op elke locatie structurele samenwerkingsverbanden gelegd met externe partners die ons willen ondersteunen bij het onderhoud van de tuinen en het maken van kantineproducten.

- Er zijn op elke locatie door jongeren activiteiten en projecten uitgevoerd die hen zelf en andere kantinegebruikers verder bewust hebben gemaakt van het belang van een groene, gezonde kantine (= versterken van de betrokkenheid, o.a. door inzet van sociale media).
- Op elke locatie is de buitenruimte versterkt. Invulling wordt door de partijen zelf bedacht maar mogelijke resultaten zijn kruidenbakken, fruitperken, gezamenlijke tuintjes met buurtbewoners, georganiseerde plantjesmarkt, innovatieve toepassingen zoals aquaponics en verticaal tuinieren, smaaklessen, inzet kantineproject, gezamenlijke maaltijden met buurtbewoners etc.
- Op elke locatie zijn er stappen gezet om de kantine als gezellige, groene, educatieve ruimte in te richten.
- Er ligt een Nordwin-breed gedragen groeidocument dat als uitgangspunt dient voor een structureel uit te voeren kantinebeleid, dat door de betrokkenen is opgesteld vanuit een breed en gedeeld begrip van duurzame voedselvoorziening inhoudt vanuit een integrale visie op duurzaamheid verzorgt door The Natural Step.
- Er ligt een casestudy van het proces en bovengenoemde doelen om andere partijen mee te inspireren. Dit verslag wordt actief gedeeld o.a. via social media.



## Resultaten tot nu toe

Onderstaande activiteiten zijn afgerond:

Op 17 februari 2015 is er een **startbijeenkomst** geweest met alle locatiedirecteuren, teamleiders, docenten en CvB van het Nordwin College. Hierbij waren ook The Natural Step en IVN betrokken. Doel van de bijeenkomst was uitleg van het project en een verkenning van wat duurzame voedselvoorziening is en hoe dit er voor Nordwin College er per locatie uit zou zien. Er is een eerste aanzet gegeven tot een gezamenlijke visie en doelen voor *'De school die je voedt'*. Er zijn veel ideeën naar voren gekomen en de algehele conclusie was dat dit project goed past in de ontwikkeling waar Nordwin op dit moment in zit. Een verslag van de bijeenkomst vind je in de bijlage.

### **Na deze bijeenkomst zijn met de locatiedirecteuren individuele gesprekken gevoerd over:**

- Lopende activiteiten/projecten op het gebied van duurzaamheid op hun locatie
- Kantine beleid
- Invulling van projectweek door IVN
- Bestaand netwerk met de omgeving waar het gaat over voeding en duurzaamheid.
- Planning van activiteiten
  - Eerst laaghangend fruit (project/activiteiten die al lopen meer aandacht geven) tot aan de zomervakantie.
  - Kijken naar de mogelijkheden voor het komende schooljaar.
  - Waar staan we over drie jaar, over vijf jaar en over tien jaar.
- Vormen van een werkgroep per locatie om het begrip *'duurzaamheid'* invulling te gaan geven. Voeding wordt hierbij het centrale thema.

Er is per locatie een werkgroep gevormd.

De werkgroepen op iedere locatie bestaat uit: Locatiedirecteur, teamleider, lid Ecoteam, vak docent (voeding en/of teelt) en facilitair medewerker.

1. Werkgroep Leeuwarden MBO 3&4
2. Werkgroep Leeuwarden VMBO-groen / MBO 1&2
3. Werkgroep Sneek VMBO-groen / MBO 1&2
4. Werkgroep Heerenveen VMBO-groen / MBO 1&2
5. Werkgroep Buitenpost VMBO-groen / MBO 1&2

Iedere werkgroep gaat onder begeleiding van The Natural Step een actieplan voor hun locatie maken. Eind mei zijn alle bijeenkomsten afgerond met de werkgroepen.

De inhoud van ieder bijeenkomst is:

- Welkom en intro op de werkgroep.
- Kort voorstel rondje.
- Toelichting op De school die je voedt.
- Toelichting wat is duurzaamheid vanuit The Natural Step.
- Impactanalyse: groep gaat aan de slag met welke impact Nordwin heeft op duurzaamheid.
- Met elkaar samenhang aanbrengen in de lopende projecten/acties en activiteiten.
- Invulling projectweek door IVN.
- Welke volgende stappen kunnen nu gezet worden?
- Afsluiting en vervolgspraken.

## Activiteiten die lopen per locatie

### Leeuwarden MBO

**Aansluiten bij Regioleren.** Binnen de MBO lesprogramma's `Regioleren` en `Minionderneming` zijn door studenten opdrachten uitgevoerd die tot doel hebben regionaal voedsel binnen te school een plaats te geven. Maar ook om de binnen de school geteelde groenten en kruiden te verkopen buiten de school aan horeca o.a. Er is kruidenthee verkocht vanuit een groene wand en er zijn twee greenwalls opgeleverd waarvan één nu gebruikt wordt bij het nieuwe poppodium Neushoorn en één staat bij de kantine van het Nordwin MBO in Leeuwarden.

De kas van Nordwin in Leeuwarden is breder ingezet als **werkervaringsplek** voor personen met afstand tot de arbeidsmarkt. Deze werkervaringsplek krijgt zijn vervolg in het nieuw in te richten buitenterrein van Nordwin en Hogeschool van Hall Larenstein.

**Gezamenlijke herinrichting van het schoolterrein.** Er is door studenten een plan gemaakt voor de herinrichting van het school terrein van Nordwin College in Leeuwarden. Reden hiervoor is een verbouwing van de ingang van het MBO die gepland staat voor 2016/2017. Bij de herinrichting is er specifiek aandacht voor gebruik van eetbare gewassen en het beter laten aansluiten van het schoolterrein bij de opleidingen op het MBO, VMBO en Hogeschool Van Hall Larenstein. Hierbij worden ook verschillende innovatieve bedrijven op het gebied van voedsel betrokken zoals: Celeus Green Solutions en Living Foods.

## Leeuwarden VMBO

Bezoek Gedeputeerde Schrier aan de kas en dierverblijf Nordwin College Leeuwarden. [FILMPJE](#)

**Rookvrije school** is een doorlopend programma om niet alleen het schoolterrein rookvrij te houden maar ook om overlast in de schoolomgeving te beperken.

**Gezonde kantine week** is niet meer een week maar een wekelijks terugkerende activiteit geworden. Twee keer in de week worden gezonde snacks aangeboden die door leerlingen zelf worden gemaakt met regionaal verkrijgbare producten (inclusief producten van het eigen schoolterrein). Dit sluit aan bij het behalen van de status `Gezonde Schoolkantine` van het Voedingscentrum.

**IVN projectweek.** IVN verzorgt in het eerste kwartaal van 2016 een projectweek met als thema voeding.

De **Voedingslessen** worden zoveel mogelijk aangepast naar het gebruik van regionale producten en seizoen producten. Kristalsuiker wordt vervangen door Stevia en Fair Trade producten. Binnen de praktijklessen gaan leerlingen op excursie naar een duurzaam voedselproductiebedrijf.

Er wordt actief door leerlingen **afval gescheiden** (papier, groen, glas, blik, batterijen, etc.)

## Heereveen

De [Beleeftuin](#) in Heereveen is een `buitenleerlokaal` waar praktijkervaring opgedaan wordt dichtbij de theorielokalen. Meerdere opleidingen maken gebruik hiervan waarbij duurzaamheid en korte ketens basisvoorwaarden zijn.

Er zijn kampjes voor kippen en konijnen, een eendenvijver en een volière voor de afdeling Dier & Welzijn. De afdeling Groen & Recreatie heeft zijn plek in deze tuin middels fruitbomen en stekplanten; zij verzorgen ook het onderhoud. De groenten, kruiden en het fruit wordt verwerkt door de afdeling Voeding & Gezondheid. De afdeling Bloem & Design gaat met de gekweekte bloemen werkstukken maken

## Sneek

Afgelopen maanden zijn er voorbereidingen getroffen voor het opzetten van een gezamenlijke teelt van voedsel ten behoeven van maatschappelijke organisaties in Sneek. Betrokken partijen zijn: Stichting Dorpslandbouw, ROC Friese Poort, Buurtbewoners, Voedselbank (en aanverwante organisaties) en Nordwin College.

Inwoners worden betrokken bij de teelt van voedsel die plaats vindt op het terrein van Nordwin College en bij de verschillende dorpslandbouwinitiatieven in en om Sneek. Bewoners kunnen vrijwilligers, personen met afstand tot de arbeidsmarkt, gepensioneerden, etc. zijn. Opbrengst van de teelt komt deels ook ten behoeve van deze groepen en deels ten behoeve van de studenten van Nordwin College en Friese Poort. Ook de gemeente Sudwest-Fryslân is betrokken. Studenten hebben de gemeente geadviseerd in een gezonder kantine aanbod met regionale producten. Dit traject wordt verder uitgewerkt in schooljaar 2016/2017.

## Input voor het nieuwe koersdocument Nordwin College.

Op verzoek van het College van bestuur is gevraagd om vanuit dit project input te leveren voor het nieuwe koersplan Van Nordwin College. Dit heeft geresulteerd in een avond waarbij, voortuit lopend op het nieuwe koersdocument input is gegeven. Dit heeft geresulteerd in de het opnemen van het onderstaande beleid en bedrijfsvoering:

### Beleid en bedrijfsvoering

1. We zetten concrete stappen in de bedrijfsvoering op het gebied van duurzaamheid, op basis van de vier principes van The Natural Step. We hebben een meetlat ontwikkeld die helpt om de beste afweging te maken op basis van financiële, sociale en ecologische aspecten bij de aanschaf van producten of diensten;
2. Ons kantineaanbod is gezond en duurzaam. Onze leerlingen weten waarom en zijn betrokken bij de teelt, de oogst, de productie en de verkoop van het voedsel, en bij de afvoer van GFT naar de composthoop of het dierenverblijf:
  - a. in elke kantine wordt gecommuniceerd welke producten gezond en minder gezond zijn;
  - b. vier keer per week wordt er een betaalbare biologische of vegetarische snack aangeboden;
  - c. er is fruit, er zijn volkoren producten, er zijn fair trade producten en waar mogelijk ook streek- en seizoensgebonden producten;
  - d. de kantines zijn een fijne, schone en veilige plek om te eten en te ontspannen.
3. Onze scholen stralen het belang van vergroening uit:
  - a. in de kas en de moestuin verbouwen we biologische groenten en kruiden;
  - b. is er ruimte voor biodiversiteit (bijen en insecten);
  - c. in de klassen staan veel planten om de lucht te zuiveren. Deze worden onderhouden door leerlingen;
  - d. de terreinen worden gifvrij onderhouden.
4. In 2017 voert elke ondersteunende stafdienst een actief beleid om duurzaamheid richting het onderwijs vorm te geven.

*‘Het is 2017 en ... we behalen concrete resultaten in de bedrijfsvoering op het gebied van duurzaamheid, op basis van de vier principes. De ondersteunende diensten voeren beleid op het realiseren van onze missie en ambities. Het kantineaanbod bestaat voor 80% uit betaalbare gezonde producten, biologische producten, fair trade of streek- of seizoensproducten. We hebben onze eigen voedselketen georganiseerd: verbouwen, verzorgen, oogsten, bereiden, serveren in leerlingen- en personeelskantine en afvoer van GFT naar composthoop of dierenverblijf. ’*

## Inzet upgrades van Tûmba

Er zijn afspraken gemaakt met [Tûmba](#) om hun upgrades in te zetten binnen dit project. Dit heeft vorm gekregen met twee acties. In eerste instantie is er, samen met leerlingen en docenten, een brainstorm georganiseerd in de vorm van een `walking diner`. Bij deze brainstorm zijn ook mensen uit de omgeving van de schoollocatie zoals, bewoners, zorginstellingen, gemeenten, horeca, etc. betrokken. Uit deze brainstorm kwamen concrete ludieke acties die werden uitgevoerd met ondersteuning van Tûmba.

Op het VMBO in Leeuwarden zijn drie klassen gestart met het programma `Upgrade de wereld` van Tûmba. Bedoeling was dat er per klas in verschillende groepjes duurzame actie werden bedacht die in een uur uitvoerbaar zijn en die minimaal 100 personen bereiken. In de bijlage meer inhoudelijke informatie hierover. Hieronder een persbericht dat is verstuurd naar aanleiding van de Upgrades op Nordwin College.

### *Persbericht:*

Deze Upgrade is onderdeel van het project *Upgrade de Wereld!* dat deel uitmaakt van het uitvoeringsprogramma DuurzaamDoor. Het doel is een groene en duurzame economie te versnellen met projecten die een bijdrage leveren aan de verduurzaming van de samenleving. De organisatie van *Upgrade de wereld!*, waarbij jongeren de wens en de wil om tot een groene en duurzame samenleving te komen, ligt in handen van Tûmba. Zij benaderen jongerenorganisaties, zoals scholen, studentenverenigingen en sportclubs, om deel te nemen aan dit project en ondersteunen de jongeren die gaan Upgraden. Het filmen van de Upgrade en het bereiken van de media is een belangrijk onderdeel van het Upgraden. Daarom worden er van iedere Upgrade opnames gemaakt, die na afloop te zien zijn op [www.tumba.nl](http://www.tumba.nl) en op de Facebookpagina 'Upgraden Fryslân'. Daar kunnen ook alle eerdere Upgrades bekeken worden.

*Het project Upgrade de Wereld wordt mede mogelijk gemaakt door:*



De uitkomsten van deze actie zijn terug te vinden op:

[www.tumba.nl](http://www.tumba.nl)

[www.tumba.nl](http://www.tumba.nl)

[www.duurzaamdoor.nl](http://www.duurzaamdoor.nl)

[www.facebook.com/UpgradenFryslan deel1](https://www.facebook.com/UpgradenFryslan)

[www.facebook.com/UpgradenFryslan deel 2](https://www.facebook.com/UpgradenFryslan)

[www.twitter.com/UpgradenFryslan](https://www.twitter.com/UpgradenFryslan)



## Lesprogramma IVN

Door IVN is een lesprogramma aangeboden aan studenten van Nordwin College dat is ingezet tijdens verschillende projectweken.

Op Nordwin College locatie Sneek zijn 75 MBO studenten een projectweek gestart van 23 tot 26 november 2015. De opdracht was: adviseer de gemeente Sudwest-Fryslân over de nieuwe gemeentekantine (deelvragen: eten & drinken, verpakkingen & afval, inrichting & aankleding, techniek & besparing). Er is een eindpresentatie gegeven op donderdag 26 november om 14.00 uur in het gemeentehuis te Sneek.

Op Nordwin College locatie Leeuwarden zijn 60 VMBO leerlingen gestart met een projectweek in de periode januari-februari. Opdracht hier is: adviseer de locatiedirecteur over aanpassing van de schoolkantine (deelvragen: vergelijkbaar met die van de locatie Sneek met aandacht voor een duurzame snack). De resultaten zijn op donderdag 18 februari 2016 gepresenteerd.

## Oprichting Grienskip

Op de locaties van Nordwin College in Leeuwarden is [Grienskip](#) opgericht. Dit is een leer/werktraject waarbij personen met afstand tot de arbeidsmarkt ervaring kunnen opdoen met de teelt van voedsel op het terrein van Nordwin College. Inmiddels is Grienskip ook een zelfstandige onderneming geworden. Het leer/werktraject blijft wel verbonden aan Nordwin College in Leeuwarden.

Activiteiten die zijn uitgevoerd door Grienskip:

- Teelt van voedsel en kruiden in kas en vollegrond
- Levering aan de schoolkantine van MBO en VMBO van Nordwin College in Leeuwarden
- Structurele inzet van MBO studenten en leerlingen van het VMBO bij voedselteelt
- Verzorgen van kookworkshops
- Verzorgen van diner voor [Resto van Harte](#)
- Ontwikkelen van lesprogramma voor basisonderwijs
- Ontvangst schoolklassen uit het basisonderwijs
- Levering producten aan horeca
- Samenwerking met buurtbewoners
- Samenwerking met gemeente Leeuwarden
- Samenwerking met verschillende stadslandbouw initiatieven in Leeuwarden

## Partners en samenwerking

Gedurende de tijd dat Nordwin werkt aan het realiseren van *`De school die je voedt`* worden telkens nieuwe stappen gezet om dit doel te bereiken. Hierbij worden partners gezocht die het project kunnen versterken.

**Op dit moment zijn de volgende partijen betrokken:**

- Landschapsbeheer Friesland
- Stichting dorpslandbouw
- Stadstuin Âsum
- Gemeente Leeuwarden
- Gemeente Súdwest-Fryslân

- Dorpslandbouw initiatieven in Makkum, Heeg en Sneek
- Hogeschool Van Hall Larenstein
- Het Voedingscentrum
- De Gezonde School
- Basisonderwijs in de gemeente Leeuwarden
- De [Streekboer](#)
- GGD Friesland
- Zorginstelling [Abbingahiem](#)
- Poppodium [Neushoorn](#)
- [Sempergreen](#)
- Parkhove
- Zienn
- Living Foods
- Celeus Green Solutions

**Mogelijk nog te betrekken partijen:**

- Meerdere stadslandbouw initiatieven in de gemeente Leeuwarden
- Horeca
- Gemeenten Achtkarspelen
- Gemeente Heerenveen
- ROC De Friese Poort / Friesland College
- Andere innovatieve partijen op het gebied van voedselteelt